

11. Shevchenko N.F. Kharakterystyka profesiynoyi vidpovidal'nosti fakhivtsya aviatyynoyi ta raketno-kosmichnoyi tekhniky [Characteristics of the professional responsibility of a specialist of the aviation and rocket-and-space machinery] / N.F. Shevchenko, N.P. Kroshka / Problemy suchasnoyi psykholohiyi: zbirnyk naukovykh prats' Zaporiz'koho natsional'noho universytetu ta Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrainy / Za red. S.D. Maksymenka, N.F. Shevchenko, M.H. Tkalych. – Zaporizhzhya: ZNU, 2016. – # 2 (10) – P.137-144.

УДК 159.923.2

<https://doi.org/10.26661/2310-4368-2019-1-15-11>

КОНФЛІКТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

С.Б. Кузікова

доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2574-9985>
kuzikova_svetlana@ukr.net

С.В. Пушно

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Навчально-наукового інституту педагогіки і психології
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0657-442X>
svetlanapuhno@gmail.com

Кузікова С.Б., Пушно С.В. Конфліктність майбутніх педагогів як психологічна проблема. У статті представлено теоретичний аналіз сучасних досліджень проблем конфліктності особистості. Надано аналіз таких психологічних феноменів, як «конфліктність» та «рефлексивність», їх взаємозв'язок. Згідно досліджень науковців, визначено, що конфліктність особистості є інтегральною властивістю, яка впливає на динаміку входження людини в конфлікт та характер когнітивного, емоційного, поведінкового реагування. У результаті проведеного експериментального дослідження визначено, що у більшості магістрантів педагогічного закладу вищої освіти – майбутніх вчителів, низький рівень конфліктності, що корелюється з середнім рівнем рефлексивності. Результати дослідження свідчать про розвиненість конфліктологічної компетентності майбутніх педагогів, оскільки низькі показники конфліктності більшості магістрантів є результатом наявності психологічної грамотності, сформованих комунікативних вмій та навичок, емоційного самоконтролю, розвинених волевих якостей, рефлексії. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці напрямків освітньої роботи зі студентами з метою формування конфліктологічної компетентності майбутніх вчителів, а також вивчення досвіду організації навчально-виховного процесу закладів вищої освіти.

Ключові слова: ідентифікація, емпатія, конфліктність, комунікативна культура, конфліктологічна компетентність, особистість, рефлексія, рефлексивність, спілкування.

Kuzikova, S. B, Pukhno, S.V. Future teachers' conflictness as a psychological problem. The modern studies of theoretical analysis of the personality conflict problems are presented in the article. The psychological phenomena analysis as “conflict” and “reflexivity”, their interrelation is highlighted. According to the representatives of scientific psychological research, it is determined that the person's conflict is an integral property that influences the dynamics of the person's “entry” into a conflict and the cognitive, emotional, behavioral response nature. As the experimental study results, it was determined that the undergraduates majority of the higher pedagogical educational establishment – future teachers – have a low conflict level, which is correlated with an average reflexivity level. Reflexivity, as a mental phenomenon, is an integral, complex property that includes the self-perception ability of one's own psyche content and its analysis in the time range (retrospective, situational and prospective reflection) and the ability to understand the another person's psyche. Reflexivity allows to put oneself in the another person's place, and also indicates the developed mechanisms of projection, identification, empathy. The retrospective reflection concept contains the awareness, understanding, analysis and evaluation of person's events and situations of the past. Situational reflection is an introspection that ensures a person is involved in a specific situation, its elements meaningfulness, an analysis of what is happening. This property contains the ability to correlate own actions with the objective situation, its changes, to coordinate and control the activity in accordance with changes in the surrounding reality, to exercise self-control. Prospective reflection is correlated with the function of future situation analyzing, its planning, choosing effective ways to carry out the planned, and predicting possible results. The presented personality traits are the basis for the effectiveness of the future teachers' professional activities. The research results indicate the future teachers' conflictological competence, since the low conflict indicators of the undergraduates majority are the psychological literacy result, formed communication skills and abilities, emotional self-control, developed volitional qualities, and reflection. Prospects for further research are to develop new areas of educational work with students in order to shape the future teachers' conflictological competence, as well as to study the experience of the educational process organizing at higher educational establishment.

Keywords: identification, communicative culture, conflict, conflictological competence, personality, communication, reflection, reflexivity, empathy.

Постановка проблеми. Питання конфліктності особистості, зокрема – студентів закладів вищої освіти – майбутніх педагогів, недостатня розробленість психологічної практики у роботі з конфліктністю студентської молоді, зростаючі потреби у комплексних програмах щодо формування комунікативної культури та конфліктологічної компетентності майбутніх педагогів під час професійного навчання та вже працюючих вчителів-початківців на сьогодні потребують значної дослідницької уваги. На сьогодні зростають вимоги до компетентності педагога, зокрема, – сформованих компонентів психологічної культури, серед яких особливе місце займають комунікативні та організаційні вміння. Толерантність, емоційний самоконтроль, емпатія, рефлексивність, – ті психологічні властивості, що не лише забезпечують ефективність виконання сучасним вчителем завдань професійної діяльності, але й постають ресурсними можливостями самодопомоги, зокрема, – профілактики емоційного вигорання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «конфліктність особистості» є актуальним предметом сучасних досліджень. Згідно теоретичного доробку Д. І. Бігунова, на сьогодні відсутнє однозначне визначення поняття «конфліктність особистості». Так, в дослідженнях О. В. Наконечної, І. М. Свиридеко, О. А. Чалої, Т. Ю. Ульянової, Г. А. Шевчук, А. С. Шевчук, під конфліктністю розуміються стійкі особливості поведінки особистості в конфлікті як конструктивні, так і деструктивні. До перших відноситься конфліктостійкість, до других – власне, конфліктність [1, с. 129-130]. За О. А. Чалою, конфліктність особистості – це інтегральна властивість, яка виявляється в частоті входження людини в конфлікти та характер когнітивного, емоційного, поведінкового реагування в них. Згідно аналізу наукових праць, конфліктність особистості визначається комплексною дією індивідуально-психологічних, вікових, соціально-психологічних, соціальних факторів. Віковий аспект проблеми конфліктності особистості, згідно теоретичним розвідкам Н. А. Буняк, до сьогодні є одним із домінуючих за кількістю досліджень, проте, все ще потребує дослідницької активності вивчення конфліктів у студентському віці та формування конфліктності як особистісної риси майбутнього фахівця певного виду професійної діяльності [2, с. 49-50]. Особливості конфліктів у юнацькому віці, з яким співпадає період професійного навчання людини, досліджуються в роботах Н. А. Буняк, А. І. Бузніка, Т. Ю. Гущиної, І. С. Кона, В. Г. Ласькової, Н. О. Макарчук, Н. І. Пов'якель. Особливої уваги на сьогодні потребує дослідження питань формування конфліктності майбутніх педагогів – студентів та магістрантів педагогічних закладів вищої освіти. Проблеми професійної підготовки майбутнього педагога у закладах вищої освіти на сьогодні представлені в дослідженнях Л. В. Долинської, Л. М. Мітіної, В. А. Семиченко, С. В. Яремчук та ін.

В дослідженнях Е. І. Ісаєва, М. М. Заброцького, С. Г. Косорецького, М. О. Мосьпан, В.І. Слободчикова представлені особливості самостановлення педагогів-початківців. Згідно досліджень М. М. Заброцького, професійне становлення особистості вимагає цілеспрямованого та планомірного формування професійної свідомості, що, передусім, характеризується здатністю суб'єкта до ціннісно-сислового самовизначення, до рефлексії способу свого існування [4]. Проблемі рефлексії присвячено значну кількість психологічних досліджень науковців, серед яких праці О. С. Анісімова, Н. І. Гуткіної, В. К. Зарецького, Є. І. Ісаєва, С. Д. Максименко, Л. К. Максимової, Р. В. Павелків, В. І. Слободчикова, І. М. Семенова, О. А. Сиротіна та ін. У психології поняття «рефлексія» виступає у формі усвідомлення особистістю власного внутрішнього світу, того, як вона сприймається і оцінюється іншими. Рефлексія – важливий компонент в формуванні особистості професіонала, зокрема – майбутнього педагога. Рефлексивність є тією особистісною характеристикою, розвиток якої впливає на рівень конфліктності особистості.

Мета статті полягає у теоретичному і експериментальному дослідженні конфліктності майбутніх педагогів як психологічної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. До чинників формування конфліктності як особистісної якості, згідно дослідженням Н. А. Буняк, Н.О. Макарчук, О. В. Наконечної, Н. І. Пов'якель, І. М. Свиридеко, О. А. Чалої, Г. А. Шевчук, А. С. Шевчук та ін. відносяться: індивідуально-психологічні детермінанти (темперамент, показники агресивності, рівень домагань, актуальний емоційний стан, акцентуації характеру); соціально-психологічних чинники (установки, життєві цінності, особливості спрямованості); соціальні фактори (умови життя і діяльності, вплив соціального оточення, загальний культурний рівень особистості); вікові особливості. До загальної характеристики конфліктності особистості відноситься конфліктогенність (схильністю до створення конфлікту), яка має внутрішню детермінацію та негативно впливає на всі аспекти життєдіяльності людини та її міжособистісну взаємодію [11]. Згідно наукового доробку О. А. Чалої, взаємопосилена дії зовнішніх

та внутрішніх чинників конфліктності особистості сприяє її трансформації в деструктивну форму, що має прояв у відповідній поведінці в конфліктних ситуаціях, продукуванні конфліктів, наявності деструктуючих внутрішніх конфліктів [11]. Протилежним «полюсом» конфліктності, на думку М. С. Міріманова, є толерантність, як властивість, що свідчить про самовладання та здатність людини тривалий час переносити несприятливі впливи [1, с. 130].

Серед чинників конфліктності студентів закладів вищої освіти – особливості їх життя: новий статус, відносна самостійність, суспільна значимість нового соціального положення і майбутньої професійної діяльності, розширення соціального оточення, особливості проходження адаптаційних процесів, мотивація до навчання, спрямованість особистості, сформованість необхідних для навчання у закладі вищої освіти навичок, система базових знань. Міжособистісне спілкування виконує функцію самоствердження і самовираження і характеризується розширенням сфери соціального впливу, індивідуалізацією, вибірковістю, потребою співчуття і співпереживання, самовираження, тому, розкриття особистісних переживань домінує над інтересом до почуттів і переживань іншого, що зумовлює незадоволеність і напруженість у стосунках, і може поставати причинами конфліктів. Відповідно, серед причин конфліктності студентів – незадоволеність комунікацією, незбалансованість ролевої взаємодії, відмінності в оцінках діяльності, психологічна несумісність членів академічної групи, низький рівень соціально-психологічної компетентності, завищений або занижений рівень домагань, відсутність емоційного самоконтролю. За О. А. Чалою, деструктивна конфліктність юнаків базується на інтеграції таких особистісних якостей, як високий рівень особистісної тривожності, ригідність, низька особистісна рефлексія у поєднанні з неадекватною самооцінкою, нерозвиненість емпатії [11]. Таким чином, серед чинників формування конфліктності студентів – індивідуально-психологічні і особистісні особливості, низький рівень комунікативної культури, несприятливий психологічний клімат нової соціальної групи, несформованість конфліктологічної компетентності. Конфліктологічна компетентність є складовою професіоналізму, оскільки пов'язана з професійно-важливим комплексом умінь регулювання та розв'язування конфлікту. Серед складових конфліктологічної компетентності – уміння здійснювати ефективне спілкування з учасниками конфлікту з урахуванням їх особистісних відмінностей та емоційних станів [5, с. 114]. Це вимагає наявності у студентів – майбутніх педагогів системи психологічного знання, відповідних навичок міжособистісної взаємодії, розвинених комунікативних вмінь, соціального та емоційного досвіду, розвиненої рефлексії, емпатії. Визначене набувається протягом навчання майбутніх вчителів у закладі вищої освіти в ході вивчення курсів «Психологія», «Педагогіка», участі у тренінгових програмах; активності студентів в науково-дослідній роботі наукових шкіл закладу освіти та участі у наукових конференціях, дискусійних клубах; включеності в громадську роботу студентської спільноти закладу освіти.

З метою вивчення конфліктності майбутніх педагогів, протягом II семестру 2018-2019 р навчального року на базі фізико-математичного факультету Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (СумДПУ імені А. С. Макаренка) було проведено експериментальне дослідження, в якому приймали участь 30 магістрантів першого року навчання – майбутні вчителі інформатики, математики, фізики. Перша частина експерименту була проведена на основі методики «Самооцінка конфліктності», що містить 17 питань-тверджень, які учасникам експерименту пропонувалось оцінити в балах від 1 до 4 у відповідності до оцінки власної поведінки. За результатами визначався показник конфліктності людини та її особистісні характеристики. Високі показники за даними опитування (діапазон від 30 до 44 балів) свідчать про низьку конфліктність людини; середній рівень (15-29 балів) є показником вираженої конфліктності; низький рівень (до 14 балів) – показник високого рівня конфліктності особистості [4, с. 112].

На основі аналізу дослідження за вказаною методикою, були отримані наступні результати. У 63,3% учасників експерименту визначено показники низької конфліктності, у 23,3% – виражена конфліктність і у 13,3% – високий рівень конфліктності. Для магістрантів з низькою конфліктністю характерною є тактовність, відсутність прагнення до конфліктів, вміння залагоджувати конфліктні ситуації, легкість виходу з кризових ситуацій, прагнення до активної міжособистісної взаємодії та готовність надання допомоги іншим, сформовані прогностичні функції на основі розвиненої рефлексії. Особливостями учасників опитування з вираженою конфліктністю є наполегливість у відстоюванні власної точки зору, активність входження в конфліктну ситуацію. Для магістрантів з показниками високого рівня конфліктності, характерним є постійне прагнення активізації та розширення конфлікту,

критичність по відношенню до інших, нав'язування власної думки (навіть нераціональної) у прийнятті рішень з проблемних питань [4, с. 112].

Друга частина експерименту була проведена на основі «Методики діагностики рівня розвитку рефлексивності» (А. В. Карпов, В. В. Пономарьова). Методика містить питання-твердження (27), які пропонувалося оцінити в балах учасникам опитування за наступними критеріями: «абсолютно невірно» (1 бал), «невірно» (2 бали), «скоріше – невірно» (3 бали), «не знаю» (4 бали), «скоріше – вірно» (5 балів), «вірно» (6 балів), «повністю вірно» (7 балів). В методиці представлено три рівня рефлексивності: низький, середній та високий. Питання методики сформовані у 4 групи, що відповідають оцінці ретроспективної рефлексії діяльності, рефлексії сьогочасної діяльності, рефлексії майбутньої діяльності, рефлексії спілкування і взаємодії з іншими людьми [8]. Рефлексивність як психічна властивість є інтегративною властивістю, що містить особистісну рефлексію та рефлектування як певний стан. Крім цього, діагностика властивостей рефлексивності повинна обов'язково враховувати диференціацію її спрямованості, у відповідності до якої виділяють інтро- і інтерпсихічну рефлексію. Перший тип співвідноситься з рефлексивністю як здібністю до самосприйняття змісту власної психіки та його аналізу, другий – зі здібністю розуміння психіки інших людей, що містить, поряд з рефлексивністю як здібністю «поставити» себе на місце іншого, також і механізми проєкції, ідентифікації, емпатії. Ефективність спілкування і взаємодії з іншими забезпечується визначеними психологічними феноменами. Ідентифікація – це процес самоототожнення з іншою людиною, групою на основі встановленого емоційного зв'язку, а також включення цих компонентів у внутрішній світ людини та прийняття як власних норм, цінностей та зразків поведінки інших [9, с. 183]. Сприйняття почуттів іншої людини як власних, «проникнення» в її переживання, здатність до емоційного відгуку є складовими такого психологічного феномену як емпатія і специфічними засобами пізнання особистості іншого [9, с. 784]. Розвинена емпатія постає умовою ефективності педагогічної діяльності. Прояв емпатії в спілкуванні свідчить про загальну установку на готовність до розуміння емоційного стану учасників взаємодії. Розвиток емпатійності пов'язаний з розвитком саморефлексії, умовами виховання та соціального оточення, тощо. Визначені компоненти складають основу ефективності професійної діяльності майбутніх вчителів.

Таким чином, рефлексивність людини є комплексною характеристикою головних різновидів рефлексії особистості, її здобутком, які виокремлюються за спрямованістю (інтро- і інтерпсихічна рефлексія) та часовим принципом (ретроспективна, ситуативна (актуальна) і перспективна рефлексія) [10, с. 81-86].

За А. В. Карповим, поняття «ретроспективна рефлексія» містить усвідомлення, розуміння, аналіз і оцінку людиною подій і ситуацій минулого: так, педагог в ситуації рефлексії після уроку аналізує складові проведеного заняття, характеризує рівень досягнення поставлених завдань, особливості взаємодії з учнями, рівень їх зацікавленості, емоційності, загалом, – «включеності» в навчальний процес. Вчитель аналізує мотивацію учнів в процесі уроку, виділяє власні помилки та досягнення, розглядає їх причини та шляхи результативності подальшої діяльності. Ретроспективна рефлексія – це процес самоаналізу – особистісного самопізнання в процесі аналізу минулих подій. Предмет цього виду рефлексії – мотиви, причини, передумови того, що відбулося в житті людини в минулому, зміст її поведінки, результативність та допущені помилки. В процесі перегляду власних дій, що відбулися, людина аналізує власні стани, які вона переживала під час тої чи іншої діяльності, набуває соціального досвіду. Ця рефлексія виражається в тому, як часто і наскільки тривало суб'єкт аналізує і оцінює події минулого, чи здатен він взагалі до аналізу минулого і себе в ньому.

Рефлексія сьогочасної діяльності постає у вигляді самоаналізу, що забезпечує безпосередню «включеність» людини в конкретну ситуацію, осмисленість її елементів, аналіз того, що відбувається. Цей психологічний феномен включає в себе здатність співвідносити власні дії з предметною ситуацією, її змінами, координувати і контролювати елементи діяльності у відповідності до змін оточуючої дійсності, здійснювати безпосередній самоконтроль. Поведінковими проявами та характеристиками цього виду рефлексії є, зокрема, час обдумування суб'єктом своєї діяльності, яка безпосередньо відбувається; частота аналізу власної ситуативної діяльності; ступінь розгорнутості процесів прийняття рішень; схильність до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях. Рефлексія майбутньої діяльності (проспективна рефлексія) співвідноситься з функцією аналізу майбутньої діяльності та поведінки, включає в себе розмірковування щодо майбутньої діяльності: її планування, вибору ефективних засобів здійснення запланованого, прогнозування можливих результатів. Основні поведінкові

характеристики – це ретельність планування деталей своєї поведінки, частота звернень до майбутніх подій, орієнтація на майбутнє. В працях Б. К. Ковальова, А. А. Кроник, С. В. Максимова виокремлено наступні види рефлексії в контексті міжособистісної взаємодії, а саме – соціально-перцептивну, що містить саморефлексію; комунікативну – рефлексію іншої людини, взаємну рефлексію; соціально-психологічну – рефлексію процесу взаємодії. Виділені види рефлексії розглядаються як прояв такого психологічного утворення як «рефлексія в спілкуванні» [7].

За Н. О. Маркіною, рефлексивність – це інтегральна психічна властивість, яка є не лише чинником ефективної взаємодії, але і дозволяє особистості керувати розвитком власних «мислєдіяльних» здібностей, до яких дослідницею відноситься креативність. Креативність пов'язана з такою особистісною властивістю, як пластичність, що забезпечує швидкість адаптації до нових соціально-психологічних умов і вироблення навичок конструктивної взаємодії. Згідно досліджень Н. О. Маркіної, існує позитивна залежність між показниками рефлексивності та креативності особистості: респонденти з високим рівнем рефлексивності, що приймали участь у серії авторських експериментів, мали високий ступінь вираженої вербальної і/або невербальної креативності. Також, для респондентів з високим рівнем рефлексивності у поєднанні з високим рівнем вербальної і/або невербальної креативності, на протилежному полюсу особливостям учасників експериментів з низьким рівнем рефлексивності та низьким або середнім рівнем креативності, характерною була чіткість усвідомлення життєвих цінностей, більш висока мотивація та самостійність [6].

На основі аналізу результатів проведеного дослідження за «Методикою діагностики рівня розвитку рефлексивності» були отримані наступні дані. Переважаючою для 60% опитаних магістрантів є середній рівень рефлексивності, для 26,7% – низький рівень рефлексивності і для 13,13% – високий рівень рефлексивності. Високий рівень рефлексивності є свідченням того, що людина схильна звертатися до аналізу своєї діяльності та вчинків інших, виявляти причини і наслідки власних дій як в минулому, так і в теперішньому та майбутньому. Такий людині властиво обмірковувати свою діяльність в найдрібніших деталях, ретельно планувати та прогнозувати всі можливі наслідки. Середній рівень рефлексивності – це показник непостійності людини у процесі планування власної діяльності, відсутності прогностичного контролю. Низький рівень рефлексивності свідчить про складність людини поставити себе на місце іншого та регулювати власну поведінку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати проведеного теоретичного аналізу наукових праць з проблем конфліктності особистості свідчать про актуальність цієї проблеми на сучасному етапі розвитку суспільства. Особливого значення набуває проблема конфліктності майбутніх педагогів, оскільки професійна діяльність вчителя вимагає наявності у молодій людини сформованих комунікативних вмінь, навичок конструктивної взаємодії під час міжособистісної, окрема, – конфліктної взаємодії. До особистісних характеристик педагога відносяться емоційний та вольовий самоконтроль, емпатійність, рефлексивність, прогностичність, що забезпечують конструктивність у взаємодії з усіма учасниками навчального процесу та ефективного виконання завдань професійної діяльності.

В результаті проведеного дослідження конфліктності майбутніх педагогів, було визначено що у 63,3% учасників експерименту показники низької конфліктності, у 23,3% – виражена конфліктність і у 13,3% – високий рівень конфліктності. Згідно експериментальним даним, переважаючою для 60% опитаних магістрантів є середній рівень рефлексивності, для 26,7% – низький рівень і для 13,13% – високий рівень. Таким чином, визначено, що майбутні вчителі інформатики, математики, фізики здатні до самоаналізу власної діяльності, поведінки та вчинків інших, аналізу причинно-наслідкових зв'язків своїх дій минулого і сьогодення, володіють прогностичними вміннями. Результати дослідження свідчать про недостатність розуміння молодими людьми власного особистісного світу, непостійність процесу планування діяльності, відсутності системного прогностичного контролю, що пов'язане, з нашої точки зору, з браком соціального (передусім, – професійного) досвіду. Проте, результати дослідження свідчать про розвиненість конфліктологічної компетентності майбутніх педагогів, оскільки низькі показники конфліктності більшості магістрантів є результатом психологічної грамотності, сформованих комунікативних вмінь та навичок, емоційного самоконтролю, розвинених вольових якостей молодих людей, розвиток рефлексії. Процес формування конфліктологічної компетентності вимагає певного психологічного та педагогічного забезпечення, необхідних соціально-педагогічних умов у структурі системи освіти. Перспективи подальших

досліджень полягають у розробці необхідних моделей визначеної роботи комплексного характеру, вивчення досвіду організації навчально-виховного процесу закладів вищої освіти.

Література

1. Бігунов Д. О. Багатоаспектність психологічного поняття «Конфліктність особистості» / Д. О. Бігунов // Теорія і практика сучасної психології. – №4 – 2018. – С. 129-132.
2. Буняк Н. А. Психологічні детермінанти конфліктності у студентському віці // Н. А. Буняк // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія». – Вип. 19 – 2013 – С. 49-59.
3. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. С. Емельянов. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Питер, 2001. – 400 с.
4. Заброцький М. М. Особливості самоставлення педагогів-початківців / М. М. Заброцький // Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Т. 7, вип. 16. – Київ: Логос, 2008. – С. 89-92
5. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: Навчальний посібник / Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 416 с.
6. Маркина Н. А. Рефлексивные механизмы креативности личности / Н. А. Маркина // Автореферат дис... канд. психол. наук: 19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологи. – Москва, 2012. – 23 с.
7. Мельничук І.Я. Сучасні дослідження психологічних механізмів рефлексії / І. Я. Мельничук // Психологія. Збірник наукових праць. – Випуск 2 (5). – К.: НПУ. – 1999. – 280 с.
8. Орлова И. В. Тренинг профессионального самопознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии // И. В. Орлова. – СПб.: Речь, 2006. – 128 с.
9. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1998. – 800 с.
10. Сизикова Т.Э. Психодиагностика рефлексии как метод развития рефлексии / Т. Э. Сизикова, О. А. Дураченко // Вестник ЯрГУ. Серия Гуманитарные науки. Психология. – 2018. – № 3 (45). – С. 81-86.
11. Чала О.А. Сутність та детермінати деструктивної конфліктності особистості / О. А. Чала // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова ; серія № 12. Психологічні науки: зб. наук. пр. / НПУ ім. М. Драгоманова. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – № 26 (50). – Ч. I. – С. 399 – 403.

References translated

1. Bihunov D.O. Bahatoaspektnist psykholohichnoho poniattia «Konfliktnist osobystosti» / D.O. Bihunov // Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii. – №4 – 2018. – С. 129-132.
2. Buniak N.A. Psykholohichni determinanty konfliktnosti u studentskomu vitsi // N. A. Buniak // Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia». – Vyp. 19 – 2013 – S. 49-59.
3. Emelianov S. M. Praktykum po koflyktolohyy / S. S Emelianov. – 2-e uzd., pererab. – SPb.: Pyter, 2001. – 400 s.
4. Zabrotskiy M. M. Osoblyvosti samostavlennia pedahohiv-pochatkivtsiv / M. M. Zabrotskiy // Aktualni problemy psykholohii. Ekolohichna psykholohiia: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuuka APN Ukrainy. – T.7, vyp.16. – Kyiv: Lohos, 2008. – S. 89-92
5. Lozhkin H.V. Psykholohiia konfliktu: teoriia i suchasna praktyka: Navchalnyi posibnyk / H. V. Lozhkin, N. I. Pov'iakel. – K.: VD «Profesional», 2006. – 416 s.
6. Markyna N. A. Refleksyvnyie mekhanyzmy kreatyvnyosti lychnosti / N. A. Markyna // Avtoreferat dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.01 – obshchaia psykholohyia, psykholohyia lychnosti, ystoriia psykholohy. – Moskva, 2012. – 23 s.
7. Melnichuk I.Ya. Suchasni doslidzhennia psykholohichnykh mekhanizmiv refleksii / I. Ya. Melnichuk // Psykholohiia. Zbirnyk naukovykh prats. – Vypusk 2 (5). – K.: NPU. – 1999. – 280 s.
8. Orlova Y. V. Trenynh professionalnoho samopoznanyia: teoryia, dyahnostyka y praktyka pedahohycheskoi refleksyy // Y. V Orlova. – SPb.: Rech, 2006. – 128 s.
9. Slovar praktycheskoho psykholoha / Sost. S. Yu. Holovyn. Mynsk: Kharvest, 1998. – 800 s.
10. Syzykova T.Э. Psykhodyahnostyka refleksyy kak metod razvytyia refleksyy / T. Э. Syzykova, O. A. Durachenko // Vestnyk YarHU. Seryia Humanytarnye nauky. Psykholohyia. – 2018. – № 3 (45). – S. 81-86.
11. Chala O.A. Sutnist ta determinaty destruktyvnoi konfliktnosti osobystosti / O. A. Chala // Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova ; seriia № 12. Psykholohichni nauky: zb. nauk. pr. / NPU im. M. Drahomanova. – K.: NPU imeni M. P. Drahomanova, 2009. – № 26 (50). – Ch. I. – S. 399-403.